УДК 811.111'367.623'373.612

Нузбан О. В.,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

СТРУКТУРА БАГАТОЗНАЧНОСТІ ПРИКМЕТНИКА 'ТВЕРДИЙ' У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Аналізується семантична структура полісеманта "твердий" у світлі його функціональної та експериєнціальної семантики. Виявлено пацієнтну та агентивну ролі прикметника, експліковані у контексті.
***Ключові слова**: семантична структура, перцептивна ознака, екпериєнціальність.*

Анализируется семантическая структура полисеманта "твердый" в свете его функциональной и экспериенциальной семантики. Установлены пациентная и агентивная роли прилагательного, эксплицированы в контексте.
***Ключевые слова**: семантическая структура, перцептивный признак, экспериенциальность.*

The paper focuses on the analysis of the semantic structure of the polysemantic lexeme "hard" in the light of its functional and experiential semantics. Subjective and objective roles of the adjective, which are conveyed in certain contextual distribution, have been investigated.
***Key words**: semantic structure, perceptual feature, experientialism.*

Специфіка дослідження прикметників у лінгвістиці постає семантичною проблемою, оскільки прикметники об'єднуються на основі загального значення ознаки, властивостей та характеристик предметних імен, а не формальних показників. Тілесно-перцептивні ознаки (термін Е.Ф. Тарасова) або сенсорні ознаки (термін Н.Д. Арутюнової та М.В. Нікітіна) властиві ад'єктивній лексиці, яка, поєднуючись з предметними іменами, характеризує їхні якості та характеристики, що сприймаються людиною через сферу відчуттів.

Метою запропонованого дослідження є спроба здійснити глибинний аналіз семантики полісемантичного прикметника ***hard***, який бере свій початок у зоні дотикової перцепції, що формує основу складної, розгалуженої семантичної структури. Ми спробуємо довести, що семантичну структуру прикметника можливо представити за допомогою двох базових моделей, від яких утворюються решта похідних значень лексеми. При цьому будуть активуватися або функціональна, або екпериєнціальна семантика досліджуваного прикметника.

Як справедливо вважає О.Р. Лурія, до складу дотикового сприйняття належать температурні відчуття (холоду і тепла), відчуття болю, власне дотикові відчуття (доторкання і давлення) та кінестетична чуттєвість [6, с.130]. Щодо прикметників, які позначають дотикові відчуття, то їх прийнято класифікувати на основі ознак (температура, поверхня, розмір, форма), а також властивостей зовнішньої та внутрішньої будови об'єктів (твердість, пружність, непроникність, вологість, в'язкість, гладкість, шорсткість тощо).

Останнім часом прикметники чуттєвого сприйняття перебувають у полі зору багатьох дослідників, які по-різному підходять до їхнього вивчення. Зокрема, англійські прикметники дотикового сприйняття на позначення твердості вже були об'єктом дослідження: а) у складі лексико-семантичної групи у давньоанглійському періоді [1]; б) у складі домену "Дотик" [4]; в) частково на їхньому матеріалі здійснено порівняльне лінгвістичне дослідження закономірностей семантичної деривації прикметників [2]. Проте, оскільки прикметник ***hard*** досі розглядався лише у складі семантичних полів і на даний момент не існує окремого дослідження, присвяченого всебічному вивченню семантичних характеристик саме цієї мовної одиниці, це дає нам можливість висвітлити її семантичні тонкощі та проблематичність функціонування.

Інтерес до вивчення семантики прикметника ***hard*** та його ***актуальність*** пояснюється тим, що семантична структура досліджуваної лексеми є складною та неоднорідною: семантика цієї мовної одиниці включає як енциклопедичні та індивідуальні знання про твердість (як частину ментального лексикону особистості), так й екпериєнціальний компонент (як елемент індивідуального перцептивного сприйняття людиною навколишнього світу). Ознака предмета постає з "внутрішньої" точки зору оскільки вона концептуалізується через особистий досвід суб'єкта, його реакції та відчуття. Ознаки, що мають таку природу, називаються *емпірійними* (за О.М. Шрамом) або за термінологією Г.І. Кустової *експериєнціальними*.

На нашу думку, детальне ознайомлення з прототипічними ситуаціями імплікації поняття твердості, виявлення семантичних зон його експлікації дасть змогу проникнути у глибинні структури цього концепту (що вербалізується за допомогою прикметникової лексеми) та виявити обсяг її семантичного навантаження. Ці позиції, власне, і складають основні ***завдання*** запропонованого дослідження.

Традиційно вивчення семантики слова розпочинають з аналізу номінативно непохідного значення (далі ННП), яке вважається первинним, смислотворчим, а також пріоритетним у визначенні семантики мовної одиниці. Крім цього, для перцептивної лексики ННП значення виконує ще одну важливу функцію, а саме – вказує на джерело перцептивної інформації, профілюючи ту "ділянку" онтологічного простору, у якій людина вступає у прямий контакт з навколишнім світом. Основне значення є контекстуально незалежним, найбільш частотним, стійким, продуктивним та немотивованим. Психологічну об'єктивність основного значення експериментально довів В.В. Левицький [5, с. 151-168]. У структурі цього значення у перцептивних прикметників часто присутній носій ознаки або вказівка на прототипічну норму ознаки, тому, на думку А.Х. Мерзлякової, це значення можна також назвати прототипічним. Наприклад, рос. *красный* ("той, що має колір крові") містить вказівку на прототипічний носій ознаки кров [7, с. 119]. Аналогічно, для прикметника ***hard*** прототипічним референтом можуть бути *rock (камінь), nut (горіх)*, *diamond (діамант)* та ін.

© Нузбан О. В., 2013

У словниковій статті номінативно непохідне значення, зазвичай, займає найпершу позицію. Порівняємо тлумачення лексеми ***hard*** за декількома тлумачними словниками англійської мови:

Назва словника	ННП значення ***hard***
Merriam-Webster’s Collegiate Dictionary	1.***a*:** not easily penetrated**:** not easily yielding to pressure *(у який важко проникнути; важко піддається тиску);* ***b** of cheese***:** not capable of being spread**:** very firm *(про сир: який важко розмастити; твердий).*
Collins English Dictionary	1. Firm or rigid; not easily dented, crushed or pierced *(твердий, жорсткий; який не легко вдавлювати, розминати, проколювати).*
American Heritage Dictionary	1. Resistant to pressure, not readily penetrated *(який чинить опір тиску; важко проникний).*
Dictionary.com	**1.** Not soft; solid and firm to the touch; unyielding to pressure and impenetrable or almost impenetrable *(не м’який; твердий на дотик; важко / непроникний).*

Компонентний аналіз семем, що позначають первинний компонент, дає змогу виокремити у структурі ННП значення такі семи: “важко проникний”, “непроникний”, “важко піддатливий”, “непіддатливий”, “твердий на дотик”, “не м’який”. Як бачимо, у різних словниках структуру ННП значення прикметника представлено майже однаково (без особливих розбіжностей у сигніфікативному значенні).

На основі зібраного емпіричного матеріалу з творів британської та американської художньої літератури, а також за даними словників, можемо узагальнити, що прикметник ***hard*** *вживається в основному значенні з іменниковими партнерами на позначення: 1) матеріалів та речовин, що піддаються обробці: hard cement / clay – твердий камінь / глина ; 2) їжі, яку важко різати або їсти: hard meat / biscuits – тверде м’ясо / печиво; 3) поверхонь, покриття: hard pitch / ground – тверда смола / земля; 4) назв предметів, обладнання: hard ball / sac – твердий м’яч / сумка; 5) частин тіла людини: hard muscle / chest – твердий(міцний) м’яз / груди; 6) предметів для лежання та сидіння (hard mattress / couch – твердий матрац / диван).*

З метою виявлення неоднорідних семантичних характеристик досліджуваного прикметника, розподіляємо денотати, що позначаються іменниками на дві групи. До ***першої групи*** *денотатів ми відносимо ті об’єкти, для яких твердість є природною ознакою (****підгрупа А****: iron (залізо), steel (сталь), flint (кремінь) та ін.), а також ті, для яких твердість постає набутою, не обов’язковою ознакою (****підгрупа Б****: soil (грунт), snow (сніг), water (вода) тощо).*

Склад ***підгрупи А*** *формують об’єкти-еталони твердості. Сюди носії англійської лінгвокультури переважно відносять: горіх, нігті, діамант, цеглу, дріт, ріг, кремінь, граніт, про що свідчить використання цих слів у складі фразеологізмів та стилістичних порівнянь: a hard nut to crack (міцний горішок), hard as nails (міцний, як нігті), hard as diamond (міцний, як діамант), hard as a brick (твердий, як цеглина), hard as wire (міцний, як дріт / струна), hard as horn (твердий, як ріг), hard as flint (stone) (твердий, як кремінь), hard as granite (твердий, як граніт). Цікавими за змістом є значення фразеологізмів hard cheese! / hard cheddar! (так тобі й треба!) Ці ідіоми не лише імплікують ідею твердості, але й містять значне конотативне навантаження (оцінний та емотивний компоненти), оскільки використовуються для передачі яскраво вираженої відсутності співчуття, або ж, навіть радості з того, що щось неприємне сталося у іншої людини: It’s about time Richard realized that he can’t have everything his own way –* ***hard cheddar****, that’s what I say! – Пора Річардові, нарешті, зрозуміти, що все не може бути тільки по його, я от, що скажу –* ***так йому й треба****! [16]*

Варто зазначити, що кожен з предметів обидвох підгруп передбачає індивідуальне використання: з глини ми ліпимо, камінь обробляємо, м’ясо розварюємо, ґрунт *розпушуємо. Тобто твердість цих предметів проявляється у процесі прямої взаємодії з ними. Саме про це писав у своїй статті* “O слове good” З. Вендлер. Його ідея полягала у тому, що прикметник сполучається з іменником опосередковано, через деякий зовнішній по відношенню до іменника предикат: “Властивість бути зручним співвідноситься з річчю через деяку дію, у котрій річ бере участь” [11, с. 534].

Аналіз ННП значень також дає нам змогу окреслити ситуацію тактильного сприйняття та виділити її учасників. Оскільки змістом тактильної ситуації є взаємодія суб’єкта та об’єкта, її мінімальна семантична структура складається з суб’єкта (агенса), дії (предиката) та об’єкта (пацієнса). У всіх розглянутих випадках суб’єктом дії виступає людина. Вона діє ззовні на об’єкт, який при цьому, не деформується або важко деформується. Об’єкт у цьому випадку виконує роль пацієнса. У зв’язку з цим, у такій тактильній ситуації прикметник ***hard*** *характеризується пацієнтною ознакою.*

Результати аналізу свідчать, що у сполученні з денотатами першої групи, ***hard*** *виявляє властиву йому функціональну семантику, за якої спостерігаємо взаємодію людини з об’єктами навколишнього світу і більшою мірою очевидним є вплив агенса на пацієнс.*

До ***другої групи*** *денотатів відносимо лексеми-номінації різноманітних об’єктів, залучених у предметній діяльності людини (предмети для сидіння, лежання, постільна білизна тощо). Когнітивний зміст висловлювань даного типу полягає в орієнтації на безпосередній чуттєвий досвід людини, інформація у такому випадку категоризується як результат первинної когнітивної діяльності суб’єкта, наділеного відчуттями, та імпліцитно входить у семантичну структуру висловлювання.* Для позначення реакцій людини на довколишній світ, Г.І. Кустова запропонувала поняття “експериєнціальної каузації”, котра “може бути просто результатом наявності у зовнішнішньому світі такої ситуації, з якою людина перебуває у контакті і на яку вона реагує” [3, с. 24].

*У результаті аналізу словосполучень прикметника **hard** з лексемами-номінаціями, ми засвідчуємо взаємодію суб'єкта та об'єкта, проте, у такому разі, вагомим стає вплив пацієнса (об'єкта) на агенс (суб'єкт), що, як наслідок, викликає певні відчуття та реакції у останнього. Зазвичай, це, насамперед, відчуття дискомфорту, незадоволення, неприємних вражень, а сама лексема **hard**, здебільшого, характеризується негативними конотаціями. Наприклад: 1) Transform a **hard** wooden **chair** into a comfortable place to be by adding a seat cushion* [8]. *– Перетворіть твердий дерев'яний стілець на комфортне сидіння – всього лише приладнайте подушку*. У наведеному прикладі твердий дерев'яний стілець протиставляється комфортному сидінню, обладнаному подушкою. Такий синтаксичний прийом профілює оцінний компонент у лексемі "твердий", що сприймається людиною як "незручний", "небажаний".

Проте, не завжди лексема ***hard*** у поєднанні з предметами для сидіння має негативний відтінок значення і виражає дискомфорт. Зокрема, фахівці у галузі психології зробили цікаве і несподіване відкриття, мовляв, якість поверхні, на якій сидить людина під час важливих переговорів відображає її манеру поведінки. Так, у лондонській газеті *The Independent* у статті під назвою "Твердий стілець – значить відважне серце" читаємо: "*THE NEXT time you are sitting in a car dealership negotiating a purchase, make sure you are sitting on a **hard chair** – you will drive a **harder bargain**"* [9]. *– "Наступного разу, як ви домовлятиметеся про вартість покупки в агентстві продажу автомобілів, переконайтеся, що сидите на **твердому стільці** – ви укладете значно **вигіднішу угоду**".*

Як бачимо, твердий стілець може бути не лише незручним, але й корисним для людини (на думку психологів), коли мова йде про людську наполегливість, мужність та твердість характеру, що так чи так проявляються під час важливих зустрічей.

Розглянемо інші приклади використання досліджуваної лексеми, де прикметник ***hard*** позначає агентивну ознаку: *Phineas and Dougal were on the twin beds in the guardroom, while Ian lay dead as a doornail on the floor. Poor guy. Though he would hardly notice **a hard floor*** [10]. *– Файнес та Дугал спали на односпальних ліжках на вахті, в той час як Аєн лежав мертвий, як колода на підлозі. Бідолаха! Хоча, навряд чи, він зважав на **тверду підлогу***. У даному випадку словосполучення "*тверда підлога*" порівнюється з ліжком (значно м'якшою поверхнею) і має негативну конотацію, що експлікується у контекстному оточенні лексеми.

Похідні значення аналізованого прикметника пов'язані з непрототипічними ситуаціями та імплікаціями перцептивного компонента твердості. Спробуємо розглянути кілька прикладів для того, щоб збагнути, якими мовними шляхами ми йдемо, коли називаємо певні абстрактні об'єкти, явища та події твердими: hard agreement – надійна угода (така, яку ми не змінюємо або така, що "не деформується" під впливом різних обставин); hard prices / currency – стабільні ціни / валюта (такі, що не змінюються, не піддаються "деформації" "ззовні"); hard work / exam – складна робота / іспит (такі, що не легко піддаються нашим зусиллям, чинять своєрідний опір), hard news / information / evidence – достовірні, правдиві новини / інформація / факти (такі, які не піддаються оскарженню, сумнівам). Наведені інтерпретації мають описовий характер і не містять суттєвого семантичного компонента, на основі якого їх можна об'єднати. Однак, усі значення характеризуються загальною схемою, яка відповідає прямому значенню лексеми: [*агенс певним чином діє на пацієнс*] – [*пацієнс не відповідає на деформацію*].

*Похідні значення прикметника **hard** можуть також виявлятися у полі варіювання його експериєнціального компонента за різними напрямками. Так, перцептивний режим сприйняття зберігається при визначенні сенсорних слухових, зорових, а також смакових ознак через прототипічні ознаки твердості: твердість у непрототипічній ситуації пов'язана зі сприйняттям звуку, світла (кольору), смакових відтінків за подібним синестезійним відчуттям, а сама схожість відчуттів виступає як основа синестезійної метафори:* 1) світлові феномени: *hard light – різке світло, hard blackness – суцільна темрява*; 2) звукові феномени: *hard voice – грубий голос, hard thud – сильний стукіт;* 3) смакові відтінки: *hard cider – терпкий сидр, hard liquor – міцний лікер;* 4) ольфакторні відчуття: *hard fragrance / odor – різкий (неприємний) запах.*

Абстрактні іменники, які позначають психофізичні процеси (1), риси характеру та ознаки людини (2), події у житті людини та часові відрізки (3), природні об'єкти та явища (4) можуть також бути каузаторами відчуття твердості та її різноманітних конотативних відтінків (дискомфорту, різкості, обтяжливості тощо)*: (1) hard feelings – почуття образи, hard treatment – грубе поводження; (2) hard grimace – сувора грімаса, hard gaze – пристальний погляд,(3) hard times – тяжкі часи, hard divorce – обтяжливе розлучення, (4) hard frost – суворий мороз, hard air – холодне повітря.*

Таким чином, прикметник ***hard*** приписується об'єктам зовсім іншої природи. Зсув значення відбувається в результаті метафоричного переносу, тобто переносу найменування з одного об'єкта на інший за принципом аналогії. Очевидно, що всі виокремлені нами приклади вживання прикметника ***hard*** у похідних значеннях з іменниками описують якусь денотативну ситуацію і пов'язані спільною схемою, котра відповідає прямому значенню: [*пацієнс діє на агенс*] – [*ця дія породжує у агенса певні відчуття та реакції*].

У переносному використанні тип впливу (взаємодії) буде іншим, але розподіл ролей зберігається, і ***hard*** буде характеризувати суб'єкта дії. При цьому активізується експериєнціальна семантика прикметника.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок про те, що ідея твердості актуалізується внаслідок тактильної взаємодії людини з об'єктами зовнішнього світу і при цьому значення прикметника можуть поєднуватися з іменником безпосередньо: а) як іманентна, природна властивість предметів або їхня тимчасова ознака або б) через суб'єкта, наділеного відчуттями, через його контакт з об'єктом. При цьому, абстрактна семантична зона похідних значень характеризується аналогічним способом номінації. Це підтверджує раніше зроблене припущення про те, що неоднорідна семантика прикметника ***hard*** може імплікувати різний зміст: з окремим набором денотатів виражати твердість, яка виявляється за умов реальної експлуатації предметів

(відбувається актуалізація функціональної семантики прикметника), а з іншим – більшою мірою активізувати експериєнціальний компонент, фокусуючи увагу на відчуттях, враженнях, реакціях суб’єкта.

Перспективним напрямом для майбутнього дослідження вбачаємо застосування квантитативних методів (критерію хі-квадрат, коефіцієнта спряженості, кореляційного аналізу) для встановлення кількісного співвідношення агентивних та пацієнтних ознак у структурі значення прикметника.

Література:

1. Агалакова Т. Б. Становление лексико-семантического поля синестетических прилагательных в английском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук / Т. Б. Агалакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.dissercat.com/content/stanovlenie-leksiko-semanticheskogo-polya-sinesteticheskikh-prilagatelnykh-v-angliiskom-yazyke.

2. Астапкина Е. С. Закономерности семантической деривации прилагательных осязательного восприятия (на материале русского, белорусского, английского и немецкого языков) : автореф. дис. … канд. филол. наук / Е. С. Астапкина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : referat.vak.org.by.

3. Кустова Г. И. О типах производных значений слов с экспериенциальной семантикой // Вопросы языкознания. 2002. – С. 16-34.

4. Лаенко Л. В. Перцептивный признак как обьект номинации : дис. … докт. филол. наук / Л. В. Лаенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.dissercat.com/content/pertseptivnyi-priznak-kak-obekt-nominatsii.

5. Левицкий В. В. Экспериментальные данные к проблеме смысловой структуры слова // Семантическая структура слова. – М. : Наука, 1971.

6. Лурия А. Р. Лекции по общей психологи. – СПб. : Питер, 2006. – 320 с.

7. Мерзлякова А.Х. Семантическая структура многозначных прилагательных. // Вестник Удмуртского ун-та 2007. – №5. – С. 115-122.

8. Carter S. Transform a hard wooden chair [...]; Tricks of the trade.(Features) / S.Carter // Sunday Mail. – 2011. – 25 September. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.highbeam.com/doc/1G1-267857055.html

9. Laurance J. A hard chair equals a hard heart / J.Laurance // The Independent. – 2010. – 25 June. [Electronic resource]. – Access mode : http://www.highbeam.com/doc/1P2-25252959.html

10. Sparks K. All I want for Christmas is a vampire [Electronic resource]. – Access mode: http://readfreeonline.net/OnlineBooks/All_I_want_for_Christmas_is_a_vampire.html.

11. Vendler 1967 – Vendler Z. The grammar of goodness. // Z. Vendler Linguistics in philosophy. Ithaca, 1967. [русс. пер. в сб. Новое в зарубежной лингвистике, вып. X, 1981.]

Список лексикографічних джерел:

12. American Heritage Dictionary Fourth Edition. – Boston: Houghton Mifflin Company, 2006. – 2075 p.

13. Collins English Dictionary and Thesaurus Version 1.0. – Collins Electronic Dictionary Data. – Harper Collins Publishers, 1992.

14. Dictionary.com [Electronic resource]. – Access mode : http://dictionary.reference.com.

15. Merriam-Webster’s Collegiate Dictionary, Eleventh Edition [Electronic resource. – Access mode : http://www.merriam-webster.com.

16. The Free Dictionary by Farlex [Electronic resource]. – Access mode : http://www.thefreedictionary.com.